

Образ священнослужителя в духовній спадщині Святих Отців та в українській художній літературі

Міла Хоміч

У статті аналізується процес становлення особистості священнослужителя через вивчення та засвоєння духовної спадщини святих Отців і через ознайомлення з творами української літератури XIX – початку XXI століть, у яких висвітлюються постаті представників духовенства.

Ключові слова: священство, духовенство, духовна спадщина, святі Отці, священнослужитель; художній образ, персонаж, постать, особистість.

*Священик, що приносить Безкровну Жертву, повинен бути таким чистим,
наче б він стояв у самому небі і посеред небесних Сил...*

Ніщо так не гнівить Бога, як недостойне священнослужіння.

Св.Іоан Золотоустий

У «Законі Божому»¹ написано:

«Священство – це Тайнство, у якому правильно обрана людина (у єпископа, або пресвітера, або диякона) через архієрейське рукопокладання отримує благодать Святого Духа для священного служіння Церкві Христовій. Це тайнство здійснюється тільки над особами, яких обирають і посвячують у священнослужителі. Тайнство священства є установленням божественним».

Святий апостол Петро свідчить, що Сам Господь Ісус Христос

«настановив одних апостолами, інших пророками... інших пастирями та вчителями на довершення святих, на діло служіння, для створення Тіла Христового» (Еф. 4,11-12).

¹ Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи. – К., 2004. – С. 508.

Василій Великий писав:

«Ти пастир? Тоді вважай, щоб ти не занедбав чогось із того, що пастирю належить! Що ж це таке? Те, що заблукало, приведи назад; перев'яжи зранене, вилікуй слабе!»².

«Священнослужіння звершується на землі, але на зразок небесної служби. І слушно, бо ні людина, ані ангел, ні архангел, ні жодна інша створена сила, а сам Святий Дух установив священство і людей, зодягнених у тіло, зробив представниками ангельського служіння», – писав Іоан Золотоустий³.

Цей священнослужитель сказав, що, коли

«людина має перед собою великі приклади, то в неї виникає сильний запал і бажання їх наслідувати».

Кого він мав на увазі?

«Петро і Павло – світила церковні, які щодня освітлюють церкву, Скарбниці Духа, просвітителі вселенної, посудини благодаті, тлумачі Святої Тройці і Божественного Слова, – пише Золотоустий. – Петро – моя духовна любов, Павло – мій жезл. Петро – храм Божий, Павло – уста Христові, ліра Духа»⁴.

До таких священнослужителів, які своїм служінням Богові та своїм життям послужили зразком і прикладом для багатьох тисяч пастирів Христових, є, у першу чергу, Василій Великий, який, за словами Григорія Ніського,

«приймавши священство, значення якого тоді трохи підупало, наче залишений ліхтар, – за допомогою Духа Святого, що перебував у ньому, вчинив так, що наука віри знову заясніла. І, як той маяк серед ночі для тих, хто блукає в морі, він явився в Церкві та навертав усіх на праведний шлях. Василій змагався тоді з намісниками, входив у товариські стосунки з вождями, сміливо говорив до володарів, різко промовляв на зібраннях, знаходив мистами, як Павло, тих, хто тримався здалеку... »⁵.

² Василій Великий. Гомілії. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 18.

³ Катрій Ю. Перлини Східних Отців. – Львів: Місіонер, 2006. – С.2 03.

⁴ Там само. – С. 270

⁵ Там само. – С. 22.

Святий Василій – це одна з найсвітліших і найславніших постатей Грецької Церкви. Його Правила стали кодексом чернечого життя на Сході. Він – аскет, єпископ, бесідник, учитель, богослов, вчений. Він, без найменшого сумніву, – найдосконаліший представник Церкви свого часу. І життя у святого Василя цілком згармонізоване з його наукою, або, інакше кажучи, його наука – це відбиток його життя... Василій, у своєму найглибшому єстві, – це аскет і богослов. Він аскет тілом і душею. Суворо аскеза – це те, у чому він духовно працює, живе й існує...

Саме ім'я його викликає в душах вірних почування глибокого шанобливого ставлення, і всі погоджуються з тим, що цілком справедливо сучасники дали йому ім'я Великий... Він поєднав глибоку покору з високим знанням, досконалу вбогість з гідністю і блиском достоїнства, безстрашну свободу з лагідною приступністю, геройську великодушність із слабостями виснаженого тіла... Усе його завдання – наблизити Святе Письмо до нас, навчити нас черпати з нього та просвічувати нас його Світлом...

Усі ці слова про Василя Великого – незначна частка написаного про нього іншими богословами, людьми знаними й авторитетними, такими, як: Григорій Богослов, Іоан Золотоустий, Григорій Ніський, Феодор Студит, Єфрем Сирін, Жар Рів'єр, Фрідріх Фаррар, Г. Ф. фон Кампенгаузен, Вольтер Нігт, П. Гюмберклюд, Ф. Гайлер, А. Петракакос, Г. Германт, А. Шептицький та інші. Слова ці написані в різні часи священнослужителями, богословами, філософами, істориками з усього світу⁶.

«Перше місце дай Богові, а друге – священику, провідникові твого життя. Поспішай за ним на крилах, підкоряйся йому мовчки. З ним радій, коли підносишся вгору, і йому підкоряйся, коли падаєш, щоб, набравшись страху, ти знову піднісся високо»⁷,

– це слова святителя Григорія Богослова, звернені до тих, хто прагне присвяти себе чернецтву. Життя і духовне надбання Григорія Богослова свідчать, що для нього богослів'я не було якоюсь теоретичною наукою, подібно до філософських пошуків істини, а живим праг-

⁶ Катрій Ю. Перлини Східних Отців. – Львів: Місіонер, 2006. – С. 28.

⁷ Архімандрит Лаврентій (Живчик). Істинний Богослов // Голос Православ'я. – 2011. – № 13.

ненням і пошуком особистої зустрічі з Богом. Саме тому, що святий не уявляв різниці між сповіданням віри в словесному її вираженні та, власне, життям християнина. Його проповіді були сповнені благодаті Духа Святого і мали неймовірний успіх. Кожен знає, що найкраще і найшвидше можна переконати слухачів у своїй правоті лише тоді, коли життя промовця є живим підтвердженням його слів. Саме це й доводить нам святий Григорій Богослов, який став прикладом непохитної надії на волю Божу, людина, що бачила звершення земного шляху лише у справді християнському житті; істинний Богослов, для якого «жити» означало «молитися» і, навіть бачачи високу й грізну хвилю житейської бурі, ані на крок не відійти від істини⁸.

Серед непересічних мислителів і проповідників східнохристиянської Церкви надзвичайною за колоритом постаттю є блискучий оратор і релігійний полеміст, один із засновників Константинопольського патріархату святий Іоан Золотоустий. «Золотоустий» – це титул, отриманий святим за надзвичайне красномовство, він був офіційно закріплений Церквою на Халкидонському соборі в V ст. У церквах і понині відправляється літургія Іоана Золотоустого. Він відомий не тільки віруючим християнам, його спадщиною цікавляться і захоплюються навіть світські науковці, літератори, оратори. Останні слова святиителя на цьому світі: «*Слава Богові за все!*», сказані у вигнанні та в страшних фізичних муках, стали справжнім символом віри та незламності. Відомо, що в ставленні до земної влади Церква, за переконаннями Золотоустого, повинна мати дві функції: опікати бідних та нещасних і закликати державну владу, керівну верхівку суспільства жити за заповідями Божими. Так само беззастережно боровся святий за те, щоб Церква максимально виконувала свої земні функції. Як глава Константинопольської Церкви, він слідував за тим, щоб поведінка духовенства відповідала їх покликанню⁹.

Цих трьох священнослужителів – Василя Великого, Григорія Богослова, Іоана Золотоустого – іменовано титулом «Вселенський учитель». У їхній духовній спадщині треба шукати слова, що вказують, яким має бути священнослужитель, які риси має виплекати в

⁸ *Архімандрит Лаврентій (Живчик)*. Істинний Богослов // *Голос Православ'я*. – 2011. – № 13.

⁹ *Крестный путь Иоанна Златоуста*. – М., 2001. – С. 364.

собі людина, прагнучи не просто прийняти священничий одяг, а стати справжнім пастирем, слугою Божим, воїном Христовим.

Ось лише деякі з цих повчань:

«Якими згідно зі Святим Письмом повинні бути ті, кому повірена проповідь Євангелія? Апостолами і слугами Христа, вірними господарями Божих Тайнств, що їх вони виконують ділом і словом у повноті – і тільки те, що Господь наказав. Образом і законом побожності, щоб ті, хто йде за Господом, були у всьому досконаліми, а ті, хто Господа не слухає, щоб були посоромлені й подолані... Будівниками Божого храму, які кожну душу так приготують, щоб добре підходила до основи апостолів і пророків»¹⁰, – писав святий Василій Великий.

«Крім діл, священник має ще один спосіб лікування – навчати словом. Ось знаряддя, ось пожива, ось пречудове очищення повітря! Це замість ліку, замість вогню й заліза! Відтинаємо непотрібне, доповнюємо те, чого не вистачає, і вдосконалюємо все те, що служить у нас на здоров'я душі... Ніщо так не гнівить Бога, як недостойне священнослужіння», – вважав Іоан Золотоустий¹¹.

«Треба найперше самому очиститися, щоб інших очищати; набути мудрості, щоб інших навчати мудрості; стати світлом, щоб просвічувати; наблизитися до Бога, щоб інших до нього приводити; освятитися, щоб інших освячувати», – навчав св. Григорій Богослов¹².

До цієї великої когорти святих Отців можна віднести ще багато інших людей, які своїм життям і духовною спадщиною увічніли себе в історії Православної Церкви та удостоїлися називатися святими: Єфрем Сирін, Феодор Студит, Григорій Ніський, Кирило Єрусалимський, Іоан Дамаскин, Іоан Ліствичник і багато інших. Іоан Ліствичник написав «Ліствицю духовну», де в тридцяти повчаннях показав ступені сходження до духовної досконалості. До «Ліствиці» він ще додав «Слово до Пастиря» про обов'язки духовного проповід-

¹⁰ Катрій Ю. Перлини Східних Отців. – Львів: Місіонер, 2006. – С. 268.

¹¹ Там само. – С. 273.

¹² Там само. – С. 275.

ника. «Розпусних, – писав він, – можуть виправляти люди, лукавих – ангели, а гордих може зцілити лише Бог»¹³.

Митрополит Андрей Шептицький писав:

«Читаючи твори святих Отців, пізнаємо, як поширювалося знання Євангелія, як проповідували ті знамениті й великої святості мужі, що їх називаємо Отцями Церкви... Писання Святих Отців – це неоцінена скарбниця для кожного душпастиря»¹⁴.

Духовна спадщина святих Отців і їхнє земне життя – взірць, еталон, приклад, як жити і служити Богові тому, хто удостоївся іменуватися священнослужителем.

У більш як тисячолітній історії Православної Церкви в Україні також було багато таких духовних отців, яких можна було б записати поряд з іменами названих святителів. Вони вшановуються Церквою і є прикладом для сучасних душпастирів: Дмитро Туптало, Петро Могила, Іов Почаївський, Амфілохій Почаївський і багато інших.

В українській літературі є чимало творів, у яких зображені постаті священнослужителів. Звичайно, художній образ – це не опис конкретної особи з певними психічними, особистісними якостями, моральними, ідеологічними, світоглядними переконаннями. Це тип, узагальнений характер, створений письменником, але це постать окреслена, яка відображає дійсність. Як же зображена постать церковнослужителя в українській літературі різних періодів?

В українському літературознавстві відома монографія Ірини Приліпко «Духовенство в українській прозі XIX – початку XXI століть: художня рецепція та інтерпретація»¹⁵. Ця праця, на наш погляд, є вдалою спробою цілісного дослідження маловивченого й цікавого масиву української літератури – прози про духовенство. Актуальність і новаторство цього монографічного дослідження, інтегрованість його теми в сучасний літературознавчий простір очевидні, оскільки протягом майже всього XX століття проблеми, пов'язані з висвітленням у літературі життя та діяльності духовенства, церковно-релігійних колізій не знаходили всебічного та незаангажованого трактування, що

¹³ Духовна спадщина святих Отців. Святий Йоан Ліствичник. – Львів: Місіонер, 2002. – С. 83.

¹⁴ Катрій Ю. Перлини Східних Отців. – Львів: Місіонер, 2006. – С. 278.

¹⁵ Див.: Приліпко І. Духовенство в українській прозі XIX-XX століть. – Київ: Логос, 2014.

було зумовлено ідеологічним тиском. Хронологічно-стильовий підхід дає можливість простежити особливості моделювання образу духовного діяча в контексті різних стилів української літератури (романтичної, реалістичної, модерністської, «соцреалістичної»), показати роль критично-викривальних, сатиричних, історичних та інших чинників і розкрити їх вплив на зображення духовенства в літературі. Окреслення церковно-релігійних проблем, починаючи з періоду Київської Русі, включаючи національно-визвольні процеси XVII-XVIII століть, підпорядкування Української Церкви Московському патріархові наприкінці XVII ст., русифікація і денаціоналізація Церкви впродовж XVIII-XX ст. – усі ці історичні події відображені на прикладах художніх творів.

Метою даної статті є, у першу чергу, висвітлення процесу формування особистості сучасного священнослужителя на прикладах духовної спадщини святих Отців та на художніх образах представників духовенства української прози. Майбутній священнослужитель, глибоко вивчаючи духовні повчання високодостойних представників Східної та Української Православної Церкви, має засвоїти позитивні зразки служіння Богові. Художні літературні образи представників духовенства, на жаль, у своїй більшості представляють негативні приклади.

Україна впродовж трьох століть була бездержавною країною, шматованою на сфері впливу, розтерзаною за приєднання і фальшиві «возз'єднання» середньовічними великими державами Європи й Азії, які оточували її зі всіх чотирьох сторін світу. Цілком очевидно, що відстоювати самобутність своєї культури бездержавному народові набагато важче, ніж державному.

«Християнство, – пише Дмитро Степовик, – було для нас одночасно і духовною, і земною, державною владою, а це, у свою чергу, зумовило високий авторитет Церкви і тих її служителів, які були правдивими пастирями майже цілковито віруючого люду. Бо цивільна адміністрація була або чужинецька й колоніальна, або своя, але зрадницька, колаборована й корумпована»¹⁶.

Чим же пояснити швидку секуляризацію культури у XVIII столітті? Чим пояснити гострі антиклерикальні випадки найбільших світо-

¹⁶ Степовик Д. Релігія і християнське мистецтво... // Слово і час. – 1993, №3. – С. 88.

чів української літератури ХІХ ст. і найбільш національних письменників – Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки? Невже так радикально змінилася за одне-два століття ментальність відданого Христові та Його Церкві народу? Так, звичайно відбулися спільні для всієї Європи процеси поступової переорієнтації від релігійного до світського, і центр ваги перемістився. Але в Україні цей процес набув драматичної розв'язки внаслідок утрати Київською митрополією своєї самостійності і незаконним, неканонічним втягненням її в орбіту Московського Патріархату, який «зробив в Україні з Церкви-Матері, церкву-мачуху»¹⁷.

«Замість пастирів, – пише Д. Степовик, – які дбали про свій народ, були натхненниками, покровителями і робітниками його духовності та культури, народ дістав визискувачів і знобителів у рясах і ризах, які почали ганьбити місцеві звичаї як начебто "богопротивні", "неблагодарні", заражені "латинською єресю". З церковного вжитку почала витіснятися українська мова, заборонялися книжки київського та львівського друку, у яких поряд із церковнослов'янською використовувалася й українська мова»¹⁸.

Питання полягає не тільки в тому, що були знищені й підмінені мова, культура, характер церковного мистецтва. До нас прийшло з Москви нібито те саме за обрядовістю православ'я, але якесь дивне, нетерпиме, лайливе, підозріле, чинопоклонне, без звичної християнської любові, з інакшим поглядом на допомогу і місіюну роботу, з цілковитим усуненням мирян від участі в житті Церкви. Замість священників-пастирів прийшли попи, замість «панотців» прийшли «батюшки».

Стаття Н. Переяслова в російському журналі «Москва» (1993, №8) заінтригувала своєю назвою: «В народі їх називали: «батюшка». Подаємо цитату з цієї статті мовою оригіналу:

«Истинный христианин знает: традиция православной этики не только воспрещает мирянам судить о недостатках священников, но и прямо вменяет им наряду с упоминанием собственных родных и близких возносить в молитвах к

¹⁷ Степовик Д. Релігія і християнське мистецтво... // Слово і час. – 1993, №3. – С. 88.

¹⁸ Степовик Д. Релігія і християнське мистецтво... // Слово і час. – 1993, №3. – С. 90.

Господу прошения и о "плодоносящих и доброделяющих" во всех храмах Божиих... Одним из опорных камней духовного фундамента Русского мира как раз и было то почтительное отношение народа к своим духовным пастырям, которое получило закрепление в не имеющем аналогов за пределами русского языка обращением "батюшка". Не случайно ведь даже великий еретик Лев Николаевич Толстой выделил «благостность» русских священнослужителей...»¹⁹.

Саме тут доцільно навести цитату з роману Л. М. Толстого «Воскресіння», де письменник змальовує «благостность» оберпрокурора Святійшого Синоду Російської Православної Церкви, людину закостенілу в лицемірстві та жорстокості, позбавлену будь-якого морального почуття:

«Топоров, как все люди, лишённые основного религиозного чувства, был уверен, что народ состоит из существ совершенно других, чем он сам, и что для народа необходимо нужно то, без чего он сам очень хорошо может обходиться. Сам он в глубине души ни во что не верил и находил такое состояние очень удобным и приятным, но боялся, как бы народ не пришел в такое же состояние, и считал, как он говорил, священной обязанностью спастись от этого народ»²⁰.

Одержавши наймитів і тих, хто не вівчарі [«Пастир добрий кладе життя власне за вівці, – навчав Ісус Христос своїх учнів. – А наймит і той, хто не вівчар...» (Ін. 10, 11-13)], наш народ почав віддалятися не тільки від православ'я, а й від християнських вартостей взагалі. Чи могли світочі української літератури і культури відстоювати православ'я з густою шовіністичною антиукраїнською начинкою, яке й чути не хотіло про якісь особливості українського церковного життя. Від Григорія Сковороди до Михайла Коцюбинського ми не прочитаємо в українській класичній літературі й публіцистиці жодного доброго слова про чинну в Україні Православну Церкву під шоломом Російського «святійшого» Синоду. Невже це від атеїстичних переконань? Ні, атеїзм був завжди чужим усій істоті нашого народу в

¹⁹ Переяслов Н. В народе их называли: «батюшка» ... // Москва, 1993. – №8. – С. 181.

²⁰ Толстой Л. Полное собрание сочинений. Том. 13. – Москва, 1964. – С. 332.

цілому, включаючи й творчу інтелігенцію. Причини тут інші й цілком очевидні. Зрадливість далекого 1686 року мало і має недобрі наслідки і тоді, і в наші дні. Незрозуміла проповідь чужою мовою, віддаленість церковних повчань від потреб життя – головні причини байдужості нашого народу до оголошеного в Божому храмі слова. Священики, які в побуті користувалися російською мовою, не завжди вели моральний спосіб життя, викликали в селян недовіру й неприязнь. Керуючись внутрішнім досвідом, селянин-трудівник мав потребу звертатися до Бога, передаючи свої релігійні почуття за допомогою артикульовано зрозумілого слова. Це конкретний вияв свободи, на ґрунті якої плекалися почуття гідності українця.

О. Кониський, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, П. Грабовський, М. Грушевський, Г. Хоткевич та інші називають три шляхи обрусіння українців: адміністрація, школа, церква.

В одній із своїх статей Гнат Хоткевич пише:

«Школа – московська, начальство – московське, закони – московські, язик – московський, суди – московські. Уже сам Бог і то став московським, бо в церкві до Бога ніп призивав не на рідній українській мові, а на московській. І під тим натиском – забув народ сам себе, забув своє ім'я, забув своїх предків, забув свою мову – забув усе»²¹.

У статті «Українські письменники XIX – початку ХХІ століть про роль церкви й україномовної Біблії у формуванні моральної культури народу» Лариса Горболіс пише:

«Російською мовою в церкві та спілкуванні з паствою представники кліру доводили, по-перше, свою вірність уряду та Синоду, по-друге, вищість над простолюдом... Самовіддана служба священиків "третьому членові віри" – "самодержавію" – стала причиною заполітизованості проповіді, упередженого тлумачення Святого Письма, Божих заповідей у церкві та освітніх закладах. Тому письменники роблять висновок, що несвідоме своїх громадянських обов'язків духовенство руйнує народні, релігійні, моральні традиції українців»²².

²¹ Хоткевич Г. Хто ми і чого нам треба. – Харків, 1929. – С. 8.

²² Горболіс Л. Українські письменники про роль церкви...// Українська література в загальноосвітніх школах. – 2004. – №9. – С. 5.

Небажання священників захищати інтереси народу, нести слово Боже рідною мовою спричинили недовіру, байдуже ставлення простолюду до ініціативних починань усієї інтелігенції, що стосувалися просвіти, організації читалень тощо. Духовна суверенність, на думку митців, – необхідний чинник політичної свободи, демократизації суспільства.

О. Кониський у статті «Український націоналізм» пише:

«Дуже цікава річ, що наше сільське духовенство, забороняючи селянам співати колядки і щедрівки, нігде не заборонило їм співати гидких «салдацьких» стидних пісень, бо... вони великоруські»²³.

Аналізуючи твори українських письменників XIX ст., можна зробити висновок, що майже всі вони змальовують представників духовенства у негативному ракурсі. У творах романтичної та реалістичної прози можна простежити специфіку й еволюцію зображення діячів Церкви. Письменники Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, П. Куліш, Марко Вовчок, А. Свидницький, О. Кониський, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний та інші відчували ці зміни в церковному середовищі, перехід від старосвітської української церкви до московської, від «панотця» до «батюшки», від «паніматки» до «матушки». Приємне для слуху українця звертання до представника духовенства: «панотче», «паніматко», «отче», «владико», «ваша милосте», «ваша святосте» – під тиском московської церкви і мови поступово зникає з українського спілкування, змінюючись на «батюшка», «матушка», «атец»; звертання на «ти» навіть до осіб духовного стану та осіб поважного віку.

Анатолій Свидницький (виходець із родини священника, випускник семінарії) у романі «Люборацькі» згадує це шанобливе звертання парафіян до священника: «Спасибі, панотченьку!». Змальовуючи старосвітського священника, який дотримувався давніх звичаїв, читав церковнослов'янське письмо з українською вимовою, письменник пише:

«Панотець парафіяльний, отець Гервасій Люборацький, був з тих старих ще панотців, з тих, що в "бакалярів" вчилися... Усі

²³ Кониський О. Український націоналізм // Правда. – 1875. – №14. – С. 570.

такі отці біду знали, виростали в громаді, то й шанували громаду, а громада їх... Тим і громада його любила і поважала, що малої дитини не промине, не сказавши доброго слова, а що із старим, то й до розмови стане... »²⁴.

У цьому романі письменник піднімає багато проблем, пов'язаних з життям представників духовенства: виховання дітей у священничих родин, навчання в духовному училищі та семінарії, взаємини між студентами та викладачами, розподіл вакансій між випускниками, ставлення до української мови тощо. Але ці питання необхідно висвітлити в окремій статті. Для даного випадку, на наш погляд, доречним буде процитувати епізод з роману про приїзд «кандидата» на посаду священника після смерті отця Гервасія. А. Свидницький пише:

«... Селом іде кацап, точка-в-точку коробейник: і на тім'ї йому розділено, і потилиця поголена, в личаках; через плечі замість коробки чамайдан висить невеличкий; борода тільки пухом поросла...

Отець Яким тільки що відпуст прочитав, не всів ще з паніматкою привітатися, як той кацап суне через поріг... «Теперь, бачка (батюшка), пазволь рекомендуватися... Тульської духовной семинарии кончивший курс Тимоха, Егоров сын. Тошна атрекамендовался, как есть, не сумлевайся, бачка! Владыка, значит, дядька мне, так я прибыл сюда женихом... » – так знайомиться з отцем майбутній священник.

Розглядаючи Орісю, дочку о. Гервасія, Тимоха засміявся: «Ничего себе, только какая-то тощя, да, как видно, хахлуша горда».

Отець Яким (родич о. Гервасія) розсердився. У тій стороні українці себе не забувають і, хоч що кажи, не розсердиш так, як словом «хахол». За це слово готові очі видерти. Якби Тимоху не владика прислав, то знав би він, що таке «хахлуша», і десятому наказав би... »²⁵.

Це і був новий «батюшка» – піп Тимоха, який вигнав із хати стару паніматку, бив свою дружину – «матушку», горланив навіть у церкві:

²⁴ Свидницький А. Люборацькі. – К.: Наукова думка. – 1985. – С. 136.

²⁵ Свидницький А. Люборацькі. – К.: Наукова думка. – 1985. – С. 140.

«Что мне хахлы? На что мне ани, эти салаеды, галушники!»; нарешті вбив дружину пляшкою з-під горілки.

Громада ще пам'ятає давні звичаї: захищає попівську родину, пише «прошення» до архієрея, щоб

*«узяти його, нелюдяного, і відіслали в кацапщину, звідкіль він і
прибув, бо він тут зовсім-таки не годиться, і звичаїв не знає та
й не шанує, і мови не розуміє...»²⁶.*

Іван Нечуй-Левицький, випускник Київської духовної академії, син священика, знав із середини життя священичих родин. Повість «Старосвітські батюшки і матушки» – спостереження над побутом і звичаями в родинах українського духовенства ХІХ століття. Це, як писав автор, – біографія двох сімей – священика Харитона Мосаковського та благочинного Марка Балабухи. Якщо представник старих традицій Мосаковський змальований у повісті як тиха, спокійна людина, проста й демократична в спілкуванні з прихожанами, то його дружина – матушка Онися – повністю вписується в консервативне попівське середовище. З молоді чарівної української дівчини – щирої і доброї – вона перетворюється на невгамовну і жадібну попаду. Другий священик – «академіст» Балабуха, хоч і має певну духовну освіту, але втрачає останні прикмети демократичності. Хабарник і розтратник, він з відвертою зневагою ставиться до селян і їхніх потреб, дбає лише про кар'єру і врешті всіма засобами добивається місця благочинного. Якщо в повісті «Старосвітські батюшки і матушки» сміх забарвлений легким сумом, то повість «Афонський пройдисвіт» написана в традиціях гоголівської сатири й українського фольклору. Один за одним проходять у творі типи ченців Києво-Печерської Лаври, що потрапляють у тенета хитрого шахрая Копронідоса, який видавав себе за афонського ченця. Це лицемір і кар'єрист Паладій, скнари і лихварі Єремія та Ісакій, франтуватий і розбещений Тарасій. У діалогах цих персонажів розкривається їхня психологія, низький духовний і моральний рівень, їхнє цинічне ставлення до релігії як до засобу обману й наживи. Видуривши капітали у монастирських «безсрібників», Копронідос збирається зникнути. Він продавав у Лаврі все: «камінці» з Афонської гори, «воду» з Йордану, «пальмові» гілки з Єрусалима, ладан, миро,

²⁶ Там само. – С. 140.

глину... Коли цей «чернець» виходив із помешкання, погляд його впав на одну із «єрусалимських святинь», якими він щедро наділяв (за гроші, звісно) ченців і прихожан:

«У кутку на столику під образами лежала чимала каменюка, буцімто взята з Гефсиманського саду. Копронідос узяв камінь і пожбурих його на вулицю»²⁷.

Має свої особливості в репрезентації духовенства історична проза, у якій відтворені історичні постаті священнослужителів. Образи священників-воїнів показані у творах М. Старицького, Б. Лепкого, Ю. Опільського, А. Кащенко, А. Лотоцького. Варто зупинитися на постаті панотця і паволоцького полковника Шрама з роману П. Куліша «Чорна рада» (твір входить до шкільної програми з літератури). «Панотче» і «пане полковнику» – звертаються до Шрама всі: старшина козацька, козаки і селяни. Чесний і скромний, палкий поборник об'єднання України «під одну булаву», Шрам (справжнє прізвище Чепурний) не терпить людей, які продалися за «лакомство нещасне» і злилися з поневолювачами народу. Автор змальовує його з повагою і любов'ю: «... По одежі і по сивій бороді, сказать би, ніп, а по шаблюці під рясюю, по пістолях за поясом і по довгих шрамах на виду – статний козарлюга»²⁸. Образ Шрама – духовного отця і воїна – гідний зразок для наслідування і сучасними священниками-капеланами, які поєднують пастирське служіння з волонтерською діяльністю, психологічною службою та обов'язком воїна-захисника.

На порозі ХХ століття позначилися суспільні й політичні процеси, світоглядні й ідеологічні зміни. У контексті складних і трагічних обставин (дві світові війни, голодомор, тоталітаризм, атеїстична пропаганда, репресивні заходи щодо духовенства) реалістично й психологічно ставище Церкви та її служителів пробували розкрити Тодось Осьмачка, Григорій Косинка, О. Копець, Б. Антоненко-Давидович, І. Багрянний. Твори радянських письменників (Я. Галана, П. Козланюка, С. Тудора, Остапа Вишні, І. Вільде) були заангажовані та тенденційні в представленні Церкви та духовенства. Сучасні письменники в зображенні священнослужителів вдаються або до історичного минулого, на пере-

²⁷ Нечуй-Левицький І. Повісті та оповідання. Том II. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 280.

²⁸ Куліш П. Чорна рада. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 18.

тині різних часових пластів, або до містики чи фантастики (В. Шевчук, Г. Тарасюк, П. Кралюк, Г. Пагутяк, В. Базів та ін.).

Із «найсвіжіших» творів варто виділити роман Василя Шкляра «Маруся», у якому розповідається про боротьбу Української Галицької армії та добровольчих загонів українських селян-повстанців Центральної України проти червоного більшовицького поневолення наприкінці літа 1919 року. У центрі сюжету родина дяка і начальника штабу повстанського війська Тимофія Соколовського. Троє синів його і дочка – отамани війська (помирає на полі бою один – отаманом обирають іншого). Не може бути отаманом лише Степан – священник. Гасло цього роду – «Будемо держати Україну!» – з честю несуть усі представники родини, кожен по-своєму. В. Шкляр пише:

«Після важкого бою з комісарами отаман Маруся знаходить брата Степана в церкві... На амвоні перед Царськими вратами стояв священник і, Господи милостивий, він по пам'яті читав Літургію Василя Великого. Священник звертався до Бога своєю мовою... "Ти, Господи, силою Святого Духа зробив нас здатними для цього служіння...". Він стояв на амвоні худий, блідолиций, як самотній печерник, чийх молитов не чує ніхто, окрім Бога...»²⁹.

Отця Степана хвилює важливе питання: тайна сповіді і родинний обов'язок (на сповіді він дізнається про вбивцю брата-близнюка Дмитра). Як має вчинити священник? Автор відповіді не дає. Священник вирішує це питання по-своєму.

Не можна обминути увагою повість Марії Матіос «Черевички Божої Матері» – трагічну буковинську історію червня-липня 1941 р. Усі події письменниці змальовує через сприйняття Іванки Борсук – дванадцятилітньої дівчинки. Експресивно насажена сцена, коли згадка про священника – отця Онуфрія, який «з Богом говорить, коли хоче, який усе знає і все може», повстає однією із деталей панорамної картини злочинів радянської влади на Західній Україні. У церкву до отця Онуфрія прибігла вагітна єврейка Хая, яку розшукують комісари. Сюди ж забігла і перелякана та схвильована Іванка. «Розі'ятий Ісус Христос, що здається, навіть у темряві стікає кров'ю, ще трохи – і зірветься від подиву зі стіни і стане поруч із трьома великими гріш-

²⁹ Шкляр В. Маруся. – Книжковий клуб «сімейного дозвілля». – 2014. – С. 187.

никами», – так сприймає Іванка нічну картину в церкві. В умовах смертельної небезпеки, коли комісари повантажили в «грузавікі» «соціально вредних елементів» із числа «кулаков» та «націоналістів» отець Онуфрій приймає пологи у віттарі. Дивлячись у перелякані очі дівчинки, отець шепоче:

«Гріх, дитино... Великий гріх, – укотре зітхаючи, ледве переставляючи ноги, іде до Царських воріт. Тоді береться за їхні дверцята: – І це гріх. І то гріх... Ти розумна, дитино, ти зрозумієш. У життю часом буває так, що чиєсь життя важить більше, ніж гріх перед Богом. Гріх можна відмолити... Вона прибігла до мене... Кожен рятується, як може...»³⁰.

Саме тоді отець Онуфрій відкрив Іванці таємницю людського буття. Письменниця ставить проблемне питання: що таке гріх? Чи буває гріх малим і великим? Як має вчинити священник? Напрошується відповідь: треба звернутися до Ісуса Христа. Як вчинив би Він у цій ситуації? І відповідь одразу знайдеться!

Роман-антиутопія Тараса Антиповича «Хронос» також переносить читача в радянську епоху. Священника призначають завідувачем музею, на який влада перетворила храм Різдва Христового. У відчаї отець Теодор промовляє молитву-псалом:

«Господи, не гідний я ні чудес Твоїх, ні ознак. Але Ти мені подай хоча б малесенький натяк, бо я ослаб духом і розумом своїм захирів... А народ струїли новими цяцьками, не бачить він нічого, не чує, страшиється власної тіні. Низько живе. Нижче нікуди. Не достойний і я Твоїх див. Плазун і я. Але Ти, Господи, оберни мене хоч для дрібного чину, хоч для найменшої справи Твоєї...»³¹.

У контексті містично-фантастичного хронотипу змальовує автор постать священника. У кінці роману отець Теодор, залишивши службу, стає Пророком.

Майбутній священнослужитель, готуючись стати духовним пастирем, повинен навчитися відбирати, як крупинки золота серед порожньої породи, такі приклади, які допоможуть зростити в серці духовність, сформуванати свою особистість, відкидаючи негативне, про-

³⁰ Матіос М. Черевички Божої матері. – Львів: Піраміда, 2013. – С. 96.

³¹ Антипович Т. Хронос. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – С. 198.

тивне Богові, приймаючи те, що робить із звичайної людини Божого обранця, Христового воїна. За словами Іоана Золотоустого, священник повинен «мати чистішу від сонячних променів душу, щоб ніколи не залишав його Святий Дух, щоб міг сказати зі святим Павлом: «Живу вже не я, а живе в мені Христос»³².

«Нелегко знайти людей, – пише митрополит А. Шептицький, – які відповідали б висоті цього звання, що були б готові на всі труднощі, пов'язані з цією працею, що хотіли б іти хресною дорогою самопосвяти. Скільки праці, ревності, науки повинні мати священники, щоб бути для народу справжніми пастирями і батьками. Адже наш народ заслуговує на нашу любов і самопосвяту. На нас звертає свої очі й від нас очікує свого спасіння... Їм, парафіянам нашим, треба добрих священників! Бо лихий священник є для них заразою і смертю, а добрий – життям і спасінням!»³³.

Миряни ж мають пам'ятати слова Іоана Ліствичника:

«Часто Бог із Провидіння Свого залишає в духовних осіб деякі легкі пристрасті, щоб вони, бачачи ці свої, майже безгрішні для інших немочі, дуже докоряли собі й тим здобули невичерпне багатство смиренномудрості»³⁴.

Нехай же наші сучасні священнослужителі вчать просвічувати темних, зігрівати холодних,

«зрушувати закам'янілих, утішати тих, хто плаче, підбадьорювати слабких, мирити ненависних – усіх притягувати в полон для Христа!»³⁵.

І нехай допоможе їм у цьому Господь!

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Вид. УПЦ КП, 2004.

³² Катрій Ю. Перлини Східних Отців. – Львів: Місіонер, 2006. – С. 277.

³³ Там само. – С. 279.

³⁴ Духовна спадщина святих Отців. Йоан Ліствичник. Том IV. – Львів: Місіонер, 2001. – С. 11.

³⁵ Там само. – С. 105.

2. Закон Божий (протоіерей С. Слобідський). Підручник для сім'ї та школи. – К.: 2004.
3. *Архімандрит Лаврентій (Живчик)*. Істинний Богослов // *Голос Православ'я*. – 2011, № 13.
4. *Анатипович Т.* Хронос. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011.
5. *Бровко О.* Церква та її діячі в художньому ракурсі // *Синопис: текст, контекст, медіа*. – 2015, №2 (10).
6. *Василій Великий*. Гомілії. – Львів: Свічадо, 2006.
7. *Горболіс Л.* Українські письменники про роль церкви // *Українська література в загальноосвітніх школах*. – 2004. – №9.
8. *Духовна спадщина святих Отців*. Святий Єфрем Сирійський. Том II. – Львів: Місіонер, 2001. – 235 с.
9. *Духовна спадщина святих Отців*. Святий Йоан Ліствичник. – Львів: Місіонер, 2002. – 181 с.
10. *Катрій Ю.* Перлини Східних Отців. – Львів: Місіонер, 2006. – 340 с.
11. *Кониський О.* Український націоналізм // *Правда*. – 1875, №14.
12. *Крестный путь Иоанна Златоуста*. – М., 2001.
13. *Куліш П.* Чорна рада. – К.: Наукова думка. – 1983.
14. *Матіос М.* Черевички Божої матері. – Львів: Піраміда. – 2013.
15. *Науменко Н.* Постать духовного діяча в художній системі українського письменства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: litzbirnyl.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/61.
16. *Нечуй-Левицький І.* Повісті та оповідання. Том II. – К.: Наукова думка. – 1986.
17. *Переяслов Н.* В народі їх називали: «батюшка» ... // *Москва*, 1993. – №8.
18. *Приліпко І.* Духовенство в українській прозі XIX-XX століть. – Київ: Логос, 2014. – 479 с.
19. *Толстой Л.* Собрание сочинений. Том 13. – Москва, 1964.
20. *Степовик Д.* Релігія і християнське мистецтво ... // *Слово і час*. – 1993, №3.
21. *Свидницький А.* Люборацькі. – К.: Наукова думка. – 1985.
22. *Хоткевич Г.* Хто ми і чого нам треба. – Харків, 1929.
23. *Шкляр В.* Маруся. – Книжковий клуб «сімейного дозвілля». – 2014.